

KRYSTIAN HEFFNER

Politechnika Opolska

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie

ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJ. OPOLSKIM

(ZNACZENIE KAPITAŁU LUDZKIEGO I SPOŁECZNEGO)

Abstract: Development of the Rural Areas in Opole Voivodship (An Impact of Human and Social Capital). Changes occurred in rural areas were and are resulted by many processes even economic as social, political and cultural. Some importance has even environmental conditions and those derived from level and way of spatial development of rural areas. That phenomenon – particularly rural social and economic development – to a large degree – has cumulative character.

In the strategic documents of Opole Voivodship an importance of sustainable development of rural areas is highlighted. First of all, an intensification of non-agricultural forms of economic activity so that rural areas should become an attractive place for dwelling and investment.

The odds are that the considerable human and social capital of Opole Voivodship rural areas gradually has been dispersed, decreased, because of structural changes in the region and external conditions of development although general trend of socio-economic transformation of regional rural areas seems good.

Favourable characteristic of the Opole Voivodship is an increasing activity of rural societies, prompting their economic revival and intensify an organizational initiatives accelerating rural areas development. The facilitating feature of Opole Voivodship rural areas is their multicultural character conducive to openness and social and economic development. It strongly helps in creation of positive image of the region and their society. It makes easier effort to international co-operation by local societies. In longer prospect, the main factor significantly speeded up social and economic development of rural areas in Opole Voivodship and accelerating pace of good transforming changes seems to be an active affect on social features (social capital), scale and structure of human resources of Opole Voivodship (human capital).

Wprowadzenie

Pojęcie *rozwój obszarów wiejskich* może być rozumiane bardzo różnie, w zależności od zestawu cech, które mają go charakteryzować lub też zbioru funkcji

i wartości, które mają być realizowane na szeroko rozumianej wsi. Zmiany zachodzące na obszarach wiejskich były i są wypadkową wielu procesów, zarówno gospodarczych, jak i społecznych oraz politycznych i kulturalnych. Pewne znaczenie mają też warunki środowiskowe, jak i te, które wywodzą się ze sposobu i poziomu zagospodarowania przestrzeni wiejskiej, co nadaje im wymiar przestrzenny i wiąże się ze spuścizną materialną oraz ukształtowanymi historycznie układami społecznymi. Zjawiska te – szczególnie jeśli chodzi o rozwój społeczno-gospodarczy wsi mają – w znacznym stopniu – kumulatywny charakter. Nie bez znaczenia jest również kwestia położenia obszarów wiejskich w regionalnym, krajowym lub międzynarodowym układzie, które warunkuje ich dostępność, atrakcyjność, centralność lub peryferyjność¹.

Jeśli kwestię rozwoju obszarów wiejskich ująć ewolucyjnie, można sprowadzić składające się na nią procesy, do czterech podstawowych kierunków²:

- podnoszenie poziomu życia rodzin wiejskich przez działania na rzecz modernizacji rolnictwa i zmiany w strukturze agrarnej (postęp techniczny i organizacyjny, poprawa wyposażenia infrastrukturalnego, dostęp do informacji, wzrost powierzchni gospodarstw rolnych, specjalizacja);
- tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem na obszarach wiejskich i wstrzymywanie odpływu ludności (uprzemysłowienie wsi, wspieranie przedsiębiorczości wiejskiej, rozszerzanie lokalnej oferty usług, usługi zewnętrzne, m.in. agroturystyka, logistyka);
- rozbudzenie lokalnej inicjatywności oraz tworzenie własnych ścieżek zmian przez społeczności wiejskie (przyciąganie zewnętrznych inwestorów, działania integracyjne na poziomie lokalnym, wizerunek i wizje rozwoju wsi);
- integrowanie komplikujących się struktur społecznych (nowi, „zurbanizowani” mieszkańcy wsi, drugie domy) gospodarczych (sieci zatrudnienia, usług pozawiejskich) i przestrzennych (urbanizacja wsi, kolonie mieszkaniowe) w układach poprawiających jakość życia na wsi.

Od co najmniej dwóch dekad polityka rozwoju obszarów wiejskich koncentruje się na wyzwaniach, związanych z koniecznością różnicowania się funkcji ekonomicznych wsi. Obejmują one w szczególności możliwości wprowadzania funkcji pozarolniczych, promocję nowych form zatrudnienia pozarolniczego na wsi oraz wspieranie systemu świadczenia usług, a także wdrażanie wielu udogodnień dla różnych grup ludności zamieszkującej obszary wiejskie³. Nie są to cele rozwoju, ale sposoby podnoszenia poziomu oraz jakości życia na wsi. Jednocześnie zmiany ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej, a często także politycznej, prowadzą do powstawania nowych priorytetów i celów rozwoju obszarów wiejskich, tak w skali krajowej i międzynarodowej (Unia Europejska) jak i regionalnej, czy wręcz lokalnej.

¹ Heffner (2007), s. 11-26.

² Szerzej na ten temat Kłodziński (2006).

³ Wilkin (2008), s. 25-42.

W okresie przedakcesyjnym i bezpośrednio po wejściu w struktury europejskie (lata 1995-2005), polityka rozwoju obszarów wiejskich przeszła względnie szybką ewolucję, stopniowo koncentrując się na tych kierunkach zmian, które ogólnie zmniejszają dystans wsi polskiej do średnioeuropejskiego poziomu. Wyraźnemu wzmocnieniu podlegały inicjatywy różnicujące kierunki działalności gospodarstw rolnych i promujące produkty lokalne oraz agroturystykę, wspierające rozwój małej i średniej przedsiębiorczości oraz podnoszące kwalifikacje, umiejętności oraz poziom wykształcenia mieszkańców wsi, a także budujące kapitał społeczny środowisk wiejskich (np. odnowa wsi). Ponadto, subsydia otrzymywały przedsięwzięcia poprawiające stan infrastruktury wiejskiej i chroniące zasoby środowiskowe w skali lokalnej i regionalnej.

Współcześnie, rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich jest kategorią szeroką, obejmującą nie tylko proces dywersyfikacji gospodarki wiejskiej, ale i gospodarczej aktywizacji społeczności wiejskich, wiążącej się z pobudzaniem lokalnej przedsiębiorczości i przyciąganiem zewnętrznych inwestycji. Oznacza harmonijne funkcjonowanie wielu funkcji gospodarczych na wsi, bliskie osiągnięciu wielofunkcyjności obszarów wiejskich, a także poprawę warunków i lepszą jakość życia. Niezbędne jest przy tym utrzymanie walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego wsi (procesy rewitalizacji małych miast i wsi)⁴. Dla tak rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego wsi ogromne znaczenie ma jej kapitał ludzki oraz społeczny⁵.

W dokumentach strategicznych regionu opolskiego⁶ podkreśla się szczególnie wagę trwałego i wielostronnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym przede wszystkim intensyfikowanie pozarolniczych form działalności gospodarczej, tak aby stały się one atrakcyjnym miejscem zamieszkania i inwestowania.

Wiele wskazuje jednak na to, że znaczny kapitał ludzki i społeczny opolskiej wsi stopniowo ulega rozproszeniu, zmniejszając się pod wpływem zmian strukturalnych w regionie oraz zewnętrznych uwarunkowań rozwoju, jakkolwiek ogólny kierunek zmian społeczno-gospodarczych na wsi opolskiej wydaje się korzystny.

1. Ewolucja głównych procesów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich woj. opolskiego

Prowadzone z początkiem lat 90. badania nad problemami rozwoju obszarów wiejskich woj. opolskiego skupiały się głównie na diagnozowaniu sytuacji w rolnictwie oraz zdolnościach adaptacyjnych tego działu gospodarki do zmieniających się

⁴ Często jest to przywrócenie i odnowa utraconych wartości w sensie materialnym i niematerialnym, wymagające zarówno inicjatywności lokalnych społeczności wiejskich, jak i środków finansowych oraz technicznych.

⁵ Por. np. Herbst (2007).

⁶ Są to m.in. *Strategia rozwoju woj. opolskiego, Plan zagospodarowania przestrzennego woj. opolskiego, Zintegrowany Regionalny Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego, Foresight regionalny* i in.

warunków. Warunki przyrodnicze⁷, infrastrukturalne⁸ i demograficzne⁹ rozwoju obszarów wiejskich oraz kwestie efektywności gospodarowania¹⁰ i struktury rolnictwa były głównymi zagadnieniami badawczymi¹¹.

Mimo ważnej pozycji rolnictwa Opolszczyzny w kraju, procesy transformacji wymusiły relatywnie szybkie zmiany w dotychczasowym modelu gospodarowania na wsi. Uznano, że najważniejsze są problemy nadprodukcji rolnej, powiększania się bezrobocia ukrytego w rolnictwie, niedorozwoju przemysłu rolno-spożywczego oraz prognozowanego wzrostu zasobów ludnościowych w wieku produkcyjnym, przy zmniejszających się możliwościach wchłaniania przez miasta migrantów ze wsi¹². Przekształcenia własnościowe państwowych gospodarstw rolnych miały złożony i skomplikowany charakter, mimo że z czasem zaobserwowano wzrastającą rolę trwalszych form (wykup lub dzierżawa). W tym czasie zwracano uwagę na konieczność zwiększenia dostępności kapitału inwestowanego w rolnictwie, w tym także dostępności kredytów, tak aby pojawiające się korzystne tendencje utrwaliły się i przyniosły wzrost efektywności w sektorze rolnictwa¹³.

Niekorzystna w tym przełomowym okresie okazała się także kwestia niskiej świadomości ekonomicznej ludności wiejskiej. Mimo że w regionie nie prowadzono wówczas badań nad strategiami przystosowawczymi rolników do nowych warunków gospodarowania, na podstawie analiz Centrum Badania Opinii Społecznej można było przyjąć, że w regionie – podobnie jak w całym kraju – dominuje wśród właścicieli gospodarstw rolnych bierna strategia przeczekania. Właściciele gospodarstw rolnych nie próbują dostosować się do nowych warunków, ale jednocześnie też nie rezygnują z gospodarowania¹⁴.

O ile w początkowym okresie transformacji ustrojowej wskazywano na niedopasowanie strukturalnej produkcji rolniczej do systemu agrobiznesu i związaną z tym niestabilność gospodarstw rolnych, o tyle w kolejnych latach odnotowano silne procesy rozwojowe w rolnictwie regionu oraz istotny wzrost aktywności społeczno-gospodarczej mieszkańców wsi. Jednocześnie pojawił się inny rodzaj niestabilności związany z poszukiwaniem właściwej strategii rozwojowej rolników¹⁵, a procesy koncentracji kapitałowej w rolnictwie uległy przyspieszeniu. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej wsparcie instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej nasiliło też proces poziomej integracji funkcjonalnej na obszarach wiejskich woj. opolskiego¹⁶.

⁷ Zob. np. Kapusta (1994), s. 8–29; Wroniecki (2000).

⁸ Heffner (1994), s. 49–68.

⁹ Rosner (1994), s. 29–49.

¹⁰ Kłodziński (1994), s. 100–119.

¹¹ Kapusta *et al.* (1994), s. 68–93.

¹² Rauziński, Zagórska (2007).

¹³ Bisaga (1996), s. 57–60.

¹⁴ Rosner (1993).

¹⁵ Bisaga (2008), s. 54–85.

¹⁶ Rosner (2008), s. 280–320.

Charakterystyczne dla opolskiej wsi staje się zaawansowanie procesu przekształceń drobnotowarowych gospodarstw w farmy rodzinne, a następnie w rodzinne przedsiębiorstwa wielkotowarowe. Tendencja jest silniejsza niż w innych regionach kraju, chociaż w strukturze obszarowej nadal przeważają małe gospodarstwa rodzinne. Wzrost udziału nowoczesnych, towarowych gospodarstw rolnych, o dużym potencjale rozwojowym może stać się czynnikiem zarówno angażującym w większym stopniu mieszkańców w prowadzenie wyspecjalizowanej działalności rolniczej, jak i intensyfikującym jej obsługę. Odnotowano istotne zmiany w zarządzaniu gospodarstwami rolnymi w kierunku dążenia ich użytkowników do poprawy efektywności ekonomicznej przez powiększenie obszaru gospodarstw i koncentrację produkcji, przy jednoczesnym zmniejszeniu substytucji kierunków produkcji. Jak pokazują badania, zjawisko *upraszczania produkcji*, widoczne dopiero po integracji z UE, nie tylko ograniczyło liczbę gałęzi produkcji rolnej, lecz także uprościło strukturę nakładów i form organizacji oraz zarządzania w sektorze rolnym, co stawia region opolski w czołowie województwa w zakresie rozwoju produkcji roślinnej¹⁷ (zob. ryc. 1).

Już na początku lat 90., w analizach naukowych zaczęto nawiązywać do potrzeby wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich woj. opolskiego, jako podstawowego kierunku działania władz odpowiadających za politykę gospodarczą na wsi¹⁸. W centrum uwagi znajdują się wyzwania związane z koniecznością różnicowania się funkcji ekonomicznych, a w szczególności możliwość wprowadzania funkcji pozarolniczych, promocja nowych form zatrudnienia pozarolniczego na wsi oraz wspieranie systemu świadczenia usług, jak też wdrażanie wielu udogodnień dla różnych grup ludności zamieszkującej obszary wiejskie. W środowiskach wiejskich chodzi przy tym o aktywizację społeczności wiejskich, pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości i innowacyjne myślenie, przyciąganie zewnętrznych inwestycji oraz inicjatyw organizacyjnych¹⁹.

Jeśli rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich traktować w kategoriach lokalnych, to istotne są działania prowadzące do osiągnięcia możliwie najlepszych warunków i jakości życia mieszkańców, utrzymując przy tym walory środowiska przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa, ale także ważne są inicjatywy umożliwiające ekonomiczny sukces podmiotom gospodarczym, przy maksymalizowaniu lokalnych korzyści związanych z ich działalnością²⁰.

W okresie związanym z wejściem Polski w struktury Unii Europejskiej skoncentrowano się na działaniach wyraźnie wzmacniających różnicowanie kierunków działalności gospodarstw rolnych i promujących produkty lokalne oraz agroturystykę, a także wspierających rozwój małej i średniej przedsiębiorczości, podnoszenie kwalifikacji, umiejętności oraz poziom wykształcenia mieszkańców wsi. Skierowano uwagę na czynniki określane szeroko jako kapitał społeczny. Z kolei subsydiowanie przedsięwzięć

¹⁷ Bisaga (2008), s. 62.

¹⁸ Kłodziński (1994a), s. 119-129.

¹⁹ Heffner (2007a), s. 51-66.

²⁰ Heffner, Rosner (2006), s. 9-112.

poprawiających stan infrastruktury wiejskiej oraz chroniących zasoby środowiskowe w skali lokalnej i regionalnej stopniowo zmniejsza różnice w poziomie i jakości życia mieszkańców wsi i miast. Często podkreśla się, że zróżnicowanie obszarów wiejskich pod względem demograficzno-społecznym i gospodarczym, a także infrastrukturalnym stwarza odmienne warunki ich rozwoju²¹. Zwraca się uwagę na poważne zagrożenia dla przebiegu procesów transformacji wsi, tkwiące w skumulowaniu negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych i niskiego poziomu rozwoju infrastruktury technicznej. Do tych ograniczeń rozwoju zwykle zalicza się także brak wolnych terenów inwestycyjnych, dewastację środowiska przyrodniczego, niedopasowanie kwalifikacji lokalnych zasobów pracy i ich małą produktywność, niekonkurencyjną produkcję, na którą nie ma zapotrzebowania, socjalny charakter podejmowanych działań i brak elementarnej wiedzy o gospodarowaniu w warunkach rynkowych, czy wreszcie nadmierne sformalizowanie podejmowanych i prowadzonych działań gospodarczych.

Ogólna charakterystyka poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich woj. opolskiego, oparta na analizie pięciu zbiorów cech gospodarczych (poziom dezagrarnizacji, stopień rozwoju funkcji rolniczej, stopień rozwoju funkcji pozarolniczej, zasobność i wyposażenie infrastrukturalne oraz stopień zrównoważenia lokalnych rynków pracy) oraz trzech komponentów społecznych (kwestie edukacyjne, struktury demograficzne i charakterystyki aktywności społecznej) upoważnia do stwierdzenia, że opolska wieś jest silnie zróżnicowana, zarówno pod względem gospodarczym, jak i społecznym (zob. ryc. 2).

Charakterystyczną cechą jest wysoki poziom rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich w strefach oddziaływania większości średnich i małych miast oraz częściowo wokół Opola (Dobrzeń Wielki, Dąbrowa, Komprachcice, Tarnów Opolski, Turawa i Chrzastowice). Bardzo niski natomiast w wielu gminach północnej, południowej i zewnętrznej strefie województwa. Syntetyczna miara poziomu rozwoju społecznego wsi opolskiej daje bardziej dychotomiczny obraz, gdyż gminy o bardzo wysokim i wysokim poziomie rozwoju społecznego występują prawie wyłącznie w zachodniej strefie regionu, natomiast o bardzo niskim tylko w części południowo-wschodniej i północno-wschodniej. W sumie wysoki i bardzo wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego wsi, to cecha gmin otaczających od zachodu i częściowo od wschodu Opole (aglomeracja opolska) oraz obszarów wiejskich powiązanych z pozostałymi większymi miastami regionu (Nysa, Brzeg, Kluczbork, Prudnik, Namysłów, Praszka, Głuchołazy). Bardzo niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego charakteryzuje północno-wschodnią, zewnętrzną strefę aglomeracji opolskiej oraz rolnicze gminy południowo-wschodniej Opolszczyzny.

Jeśli uwzględnić również charakter dynamiki zmian rozwojowych²² na obszarach wiejskich regionu opolskiego, to można wskazać strefę relatywnie szybkiego

²¹ Np. Kołodziejczyk *et al.* (1998); Ejsmont, Horodeński, (2005) *Uwarunkowania rozwoju województwa...*, s. 22 – 36; Gałązka (1999).

²² Dynamikę zmian rozwojowych ujęto jako wypadkową ośmiu charakterystyk gmin wiejskich: zmiana liczby ludności (2000-2004), zmiana liczby bezrobotnych, efektywność migracyjna (migracje

rozwoju, obejmującą zachodnią i południowo-zachodnią część regionu. Natomiast zdecydowanie słabsze tempo rozwoju charakteryzuje południowo-wschodnią i częściowo północną część woj. opolskiego. (zob. ryc. 3).

Wyraźnie silniejszy związek dynamiki przemian z poziomem rozwoju społeczne-
go niż z gospodarczym wskazuje, że szczególnie istotne znaczenie dla dalszych zmian
rozwojowych na obszarach wiejskich regionu opolskiego będą miały inwestycje w ka-
pitał społeczny i ludzki²³. Uwzględnienie wszystkich trzech charakterystyk związanych
z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich woj. opolskiego
i dynamika jego zmian umożliwia wydzielenie czterech grup gmin, z których pierwsza
może zostać nazwana grupą problemową (gminy podobne ze względu na niski poziom
rozwoju gospodarczego, społecznego i niską dynamikę zmian rozwojowych), natomiast
czwarta, kluczową (bardzo wysokie charakterystyki rozwoju). Ta ostatnia obejmuje tyl-
ko dwie gminy, w których ulokowano ważne, w skali krajowej inwestycje przemysłowe
(Dobrzeń Wielki – elektrownia Opole; Skarbimierz – zagospodarowanie poradzieckie-
go lotniska wojskowego). Charakterystyczne, że obszary wiejskie typu problemowego
grupują się w części środkowo-wschodniej regionu, w zewnętrznej strefie otaczającej
aglomerację opolską. Są to w większości obszary o zaawansowanej suburbanizacji,
ale jednocześnie o wysokim poziomie odpływu migracyjnego za granicę. Większość
wziętych pod uwagę wskaźników i to zarówno określających poziom rozwoju społecz-
no-gospodarczego, jak i jego dynamikę zmian jest bardzo zniekształcona istotnym nie-
doborem ludności wiejskiej (w zdecydowanej przewadze nieformalnym) wynikającym
ze stałych i wahadłowych migracji zagranicznych.

Ogólnie, obszary wiejskie woj. opolskiego dysponują znacznym potencjałem
rozwojowym, a region opolski charakteryzuje się większym od przeciętnego, o pra-
wie połowę, udziałem rolnictwa w tworzeniu PKB (4,2% w stosunku do 2,9% w skali
kraju). Duża efektywność opolskiego rolnictwa wynika z wysokiej kultury rolnej,
sprzyjających warunków środowiskowych, a także z relatywnie lepszego, niż w in-
nych polskich regionach, wyposażenia gospodarstw rolnych²⁴.

Duża część obszarów wiejskich woj. opolskiego charakteryzuje się wysokim po-
ziomem uprzemysłowienia i głębokim zaawansowaniem procesów urbanizacyjnych,
wiążących się z sięgającą XVIII w. tradycją pozarolniczego zatrudnienia, a także
istotnym znaczeniem pracy i związków migracyjnych z zagranicą²⁵ (zob. ryc. 4).

wewnętrzne), odsetek nowo budowanych mieszkań, wydatki budżetów lokalnych, relacja dzieci – starzy,
zmiana liczby podmiotów gospodarczych i dochody własne gmin. Więcej nt. koncepcji badania poziomu
rozwoju społeczno-gospodarczego wsi w kontekście dynamiki przemian rozwojowych w opracowaniu:
Rosner, Stanny (2007), s. 27-46.

²³ Por. Rosner (2008), s. 280-319.

²⁴ Gorzelak *et al.* (2006).

²⁵ Warto nawiązać np. do prac Rajmana (1962,1976), a jeśli chodzi o związki migracyjne wsi
opolskiej z zagranicą to np. do Heffnera (1991) lub Solgi (2002).

2. Zmiany w kapitale ludzkim

Kapitał ludzki to szeroko rozumiana wiedza, zdrowie, motywacje, przedsiębiorczość i zdolności człowieka, które przyczyniają się do wzrostu jego zdolności produkcyjnej. Jako źródło obecnych i przyszłych dochodów lub przyszłego zadowolenia jednostki zespół tych cech może być traktowany za formę kapitału²⁶.

Procesy demograficzne, a co za tym idzie również gospodarcze i społeczne, zachodzące na obszarach wiejskich woj. opolskiego – są permanentnie implikowane przez utrzymujące się od dziesięcioleci zjawiska migracyjne, przede wszystkim migracje zewnętrzne²⁷. Migracje, głównie zagraniczne, zmniejszają zasoby ludzkie regionu, pogarszając strukturę kapitału ludzkiego, rozpraszają i pomniejszają kapitał społeczny obszarów wiejskich woj. opolskiego, koncentrując się głównie na wsi²⁸.

W populacji wiejskiej woj. opolskiego występują znaczne deformacje demograficzne, związane głównie z bardzo wysokim udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym, małym udziałem grupy produkcyjnej oraz niedoborami w populacji kobiet w wieku 25-45 lat. Ich rozkład przestrzenny wiąże się bezpośrednio ze strefami zamieszkania ludności autochtonicznej i napływowej²⁹. Zmiany, jakie zachodzą we wzorcach migracyjnych ludności wiejskiej świadczą o utrwalaniu się w regionie przepływów o charakterze wahadłowym³⁰, jednocześnie jednak stopniowo rośnie zatrudnienie w kraju. Rośnie także liczba stale pracujących za granicą wywodzących się z grupy nieautochtonicznej³¹. Można się spodziewać, że w przyszłości w zachodniej i południowej części regionu wystąpi wiele analogii do zjawisk społecznych i gospodarczych występujących na obszarach wiejskich wschodniej części woj. opolskiego.

Obszary wiejskie woj. opolskiego charakteryzują się dużym zróżnicowaniem zrównoważenia lokalnych rynków pracy, szczególnie w podziale na wschodnią i zachodnią część regionu. W części zachodniej występują znacznie większe, niewykorzystane zasoby pracy³².

3. Zmiany w kapitale społecznym

Pojęcie *kapitału społecznego* jest zwykle rozumiane jako zestaw norm i zależności w grupie społecznej lub społeczności, tworzących sieci wzajemnego zaufania i lojalności oraz horyzontalne powiązania. Jeśli odnieść pojęcie kapitału społecznego

²⁶ Malik, 2005; por też Michalczyk, Musioł (2008), s. 60-73.

²⁷ Jest ogromna liczba prac na ten temat: m. in. Heffner, Solga (1999); Heffner (2008), s. 147-168.

²⁸ Por. m.in. Jończy (2008).

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Solga (2002).

⁴¹ Jończy, Rokita (2009).

³² Rosner (2008), s. 280-319.

do społeczeństwa³³, to oznacza ono umiejętność współdziałania w obrębie grup i organizacji w celu realizacji własnych interesów, co czyni go niezbędnym elementem społeczeństwa obywatelskiego³⁴. W dokonywanych względnie regularnie ocenach zasobów kapitału społecznego w polskich regionach, Opolszczyzna charakteryzuje się ich średnim poziomem, głównie ze względu na bardzo niskie wskaźniki zaufania społecznego³⁵.

W zakresie zmian w kapitale społecznym szczególnego znaczenia nabrały programy i działania aktywizujące społeczność wiejskie, przede wszystkim powszechny w woj. opolskim program *Odnowy Wsi*³⁶, który jest największym i najdłużej działającym regionalnym programem aktywizacji społeczności lokalnych w Polsce. Stawiając na kapitał ludzki i społeczny wsi stał się on podmiotem i siłą napędową rozwoju lokalnych społeczności wiejskich oraz czynnikiem integrującym ich członków³⁷.

Jeszcze w okresie przedakcesyjnym w woj. opolskim zwiększyła się dynamika dojrzewania społeczeństwa obywatelskiego. Rozwój kapitału społecznego przejawiał się coraz bardziej aktywnym uczestnictwem mieszkańców obszarów wiejskich w różnego typu samorządach (chodziło jednak głównie o rolników), co wiąże się z przekonaniem, że przyszłość wsi w ogromnym stopniu będzie zależec od jej mieszkańców. Coraz liczniejsze są pozytywnie odbierane organizacje pozarządowe, zorientowane na pobudzanie samoorganizacji, współdziałanie i ochronę własnych interesów mieszkańców wsi³⁸.

Istotne znaczenie w budowaniu kapitału społecznego opolskiej wsi mają znaczne, zewnętrzne środki finansowe. Relatywnie duże szanse na ich uzyskanie, uświadamiane przez coraz liczniejsze lokalne społeczności wiejskie, uruchamiają impulsy do współdziałania, inicjatywność i przedsiębiorczość mieszkańców wsi.

Analizy, dokumentujące przedsięwzięcia podejmowane w poszczególnych strukturach lokalnych regionu opolskiego, wykazują że aktywności i inicjatywy tego typu zmieniają nie tylko warunki życia w skali wsi, ale uruchamiają trwale społeczne potencjały – skłonność do innowacji, przedsiębiorcze zachowania i wspólne zaangażowanie, stanowiąc istotę kapitału społecznego wsi³⁹. *„Satisfakcja z życia na wsi ma być osiągnięta nie tylko przez pełną samorealizację społeczną jednostki, ale również całej społeczności, która – przyjmując odpowiedzialność za swą przyszłość – dąży do osiągnięcia uzgodnionej wizji wsi”*⁴⁰.

³³ Np. Fukuyama (1997).

³⁴ Por.: Wikipedia, *Kapitał społeczny*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Kapita%C5%82_spo%C5%82eczny (dostęp 20. 09. 2009, 15:20 GMT);

³⁵ Działek (2008), s. 127-143.

³⁶ Wilczyński (2004).

³⁷ Szerzej zob. w pracy Wieruszewska (2002).

³⁸ Por.. Szwiec (2006) s. 155-161.

³⁹ Wilczyński, (1999, 2000); zob. też: informacje o programie odnowy wsi w woj. opolskim zawarte na stronie Departamentu Rolnictwa i Rozwoju Wsi Urzędu Marszałkowskiego Woj. Opolskiego <http://www.odnowawsi.eu/serwis/index.php?id=20>

⁴⁰ Cyt. za: Wilczyński (2002), s. 425–441.

Za główne zagrożenie dla rozwoju kapitału społecznego na opolskiej wsi uważa się przede wszystkim oddziaływanie negatywnych skutków transformacji (bezrobocie jawne i ukryte, niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi i niskie aspiracje edukacyjne wśród dzieci rolników, ograniczoną podatność na działania przedsiębiorcze) oraz utrzymujące się długo i krótkoterminowe wyjazdy zagraniczne znacznej części ludności wiejskiej⁴¹.

Konkluzje

Z analizy wybranych uwarunkowań i problemów rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich woj. opolskiego wynika, że możliwości rozwojowe są w znacznym stopniu warunkowane relatywnie niewielkim wymiarem regionu w skali europejskiej, co wyznacza zakres i możliwości przyciągania czynników wzrostu na opolską wieś. Korzystnymi cechami struktury przestrzennej, są zarówno dobra dostępność obszarów wiejskich w całym regionie, tak transportem drogowym, jak i kolejowym (standard wymaga jednak zdecydowanej poprawy), jak i korzystne warunki komunikacyjne o potencjale przyciągania przedsięwzięć inwestycyjnych na wieś, szczególnie w strefie aglomeracji opolskiej oraz w rejonie kędzierzyńsko-kozielskim i brzeskim. (zob. ryc. 5).

Zdecydowanie niekorzystne są warunki demograficzne rozwoju opolskiej wsi. Niepokojące prognozy zmian w tym zakresie wraz z nasilającą się dychotomią między kształtowaniem się zasobów pracy a liczbą pracujących pogłębiają nierównowagę na opolskim rynku pracy.

Stale ujemny, zewnętrzny bilans migracyjny obszarów wiejskich Opolszczyzny, stopniowo osłabia strukturę demograficzną całego regionu, wywołując nasilające się problemy na rynku pracy oraz głębokie deformacje lokalnych struktur społeczno-gospodarczych wydatnie zmniejszając możliwości rozwojowe całego regionu.

Również niski poziom wykształcenia wiejskich społeczności jest poważną barierą rozwoju w dłuższej perspektywie. Bez podjęcia intensywnych działań, istotnie zmieniających sytuację w tym zakresie, trudno liczyć na zmiany opierające się na walorach kapitału ludzkiego opolskiej wsi, związane z przedsiębiorczością, innowacyjnością i przyciąganiem nowych przedsięwzięć gospodarczych⁴². Korzystną cechą opolskiej wsi jest wzrastająca aktywność społeczności wiejskich regionu, która pobudza ich gospodarcze ożywienie, a także intensyfikuje inicjatywy organizacyjne przyspieszające rozwój. Sprzyjającą otwarciu i rozwojowi społeczno-gospodarczemu cechą obszarów wiejskich woj. opolskiego jest ich wielokulturowy charakter. Zdecydowanie pomaga on w budowaniu pozytywnego wizerunku regionu i jego miesz-

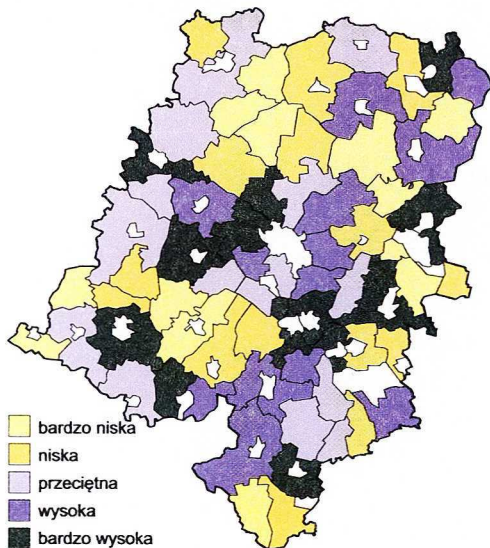
⁴¹ Solga (2002).

⁴² Rauziński, Zagórowska (2007).

kańców oraz ułatwia podejmowanie współpracy międzynarodowej przez lokalne społeczności. Jak się wydaje, w dłuższej perspektywie, głównym czynnikiem, istotnie przyspieszającym rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich woj. opolskiego i zwiększającym tempo korzystnych przemian – będzie aktywne oddziaływanie na cechy społeczne (kapitał społeczny) oraz na wielkość i strukturę zasobów ludzkich opolskiej wsi (kapitał ludzki).

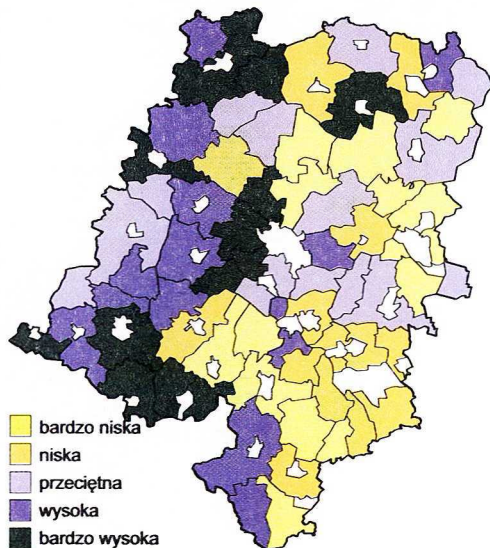
Literatura

- Bisaga A., 1996, *Praktyka przekształceń własnościowych Państwowych Gospodarstw Rolnych w województwie opolskim*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. „Ekonomia”, nr 22, s. 57-60.
- Bisaga A., 2008, *Implementacja europejskiego modelu rolnictwa w regionie opolskim*, [w:] *Kompleksowe badanie zapotrzebowania rynku pracy kadr kwalifikowanych województwa opolskiego w celu dostosowania oferty edukacyjnej i szkoleniowej do jej potrzeb (raport końcowy)*, M. Duczmal, D. Potwora, W. Potwora, (red.). Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole, s. 54-85.
- Działek J., 2008, *Geografia kapitału społecznego. Regionalne zróżnicowanie zasobów kapitału społecznego w Polsce*, [w:] *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, M. Szczepański, K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki (red.). Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 127-143.
- Ejsmont Z., Horodeński R., 2005, *Uwarunkowanie rozwoju województw wschodnich (podlaskie, lubelskie, podkarpackie)*, [w:] *Przestrzenne aspekty rozwoju wsi polskiej z uwzględnieniem obszarów depresji społeczno-gospodarczej*, A. Stasiak, R. Horodeński (red.). Studia KPZK PAN, t. CXV, Warszawa.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie: kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. PWN, Warszawa–Wrocław.
- Gałązka A., 1999, *Zróżnicowania społeczno-gospodarcze a rozwój infrastruktury komunalnej na obszarach wiejskich*, [w:] *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, A. Stasiak (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 188, Warszawa.
- Gorzela G., Kozak M., Płoszaj A., Smętkowski M., 2006, *Charakterystyka polskich województw 1999–2004*. Regional Studies Association, Sekcja polska, Warszawa.
- Heffner K., 1991, *Śląsk Opolski. Proces przekształceń ludnościowych i przestrzennych systemu osadnictwa wiejskiego*. PIN – Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Heffner K., 1994, *Procesy urbanizacyjne i przekształcenia funkcjonalne we wsiach Śląska Opolskiego. Diagnoza i ocena kierunków zmian*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce w rozwoju gospodarczym Opolszczyzny. Możliwości i kierunki przekształceń*, M. Kłodziński, A. Rosner (red.). Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW w Warszawie, Friedrich Ebert Stiftung, Biuro Śląskie w Gliwicach, Warszawa, s.49-68.
- Heffner K., 2007, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 11-26.

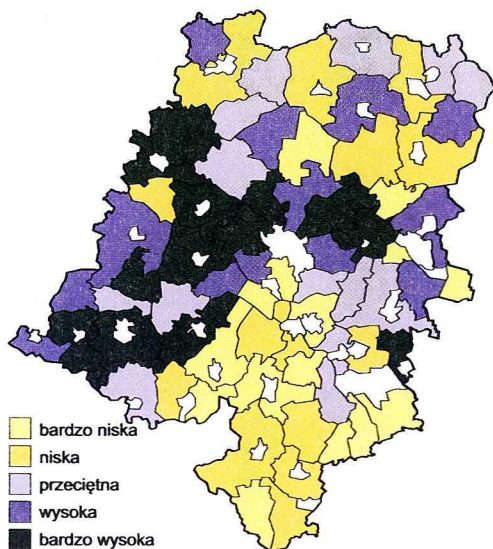

Ryc. 1. Syntetyczna miara poziomu rozwoju gospodarczego gmin wiejskich woj. opolskiego

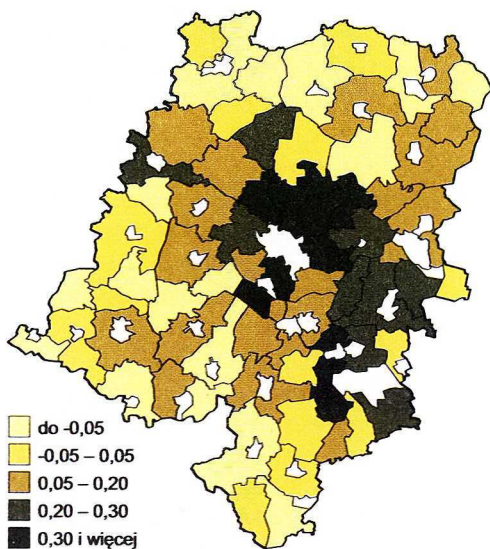
Źródło: Rosner (2008) (ryc. 1-5).

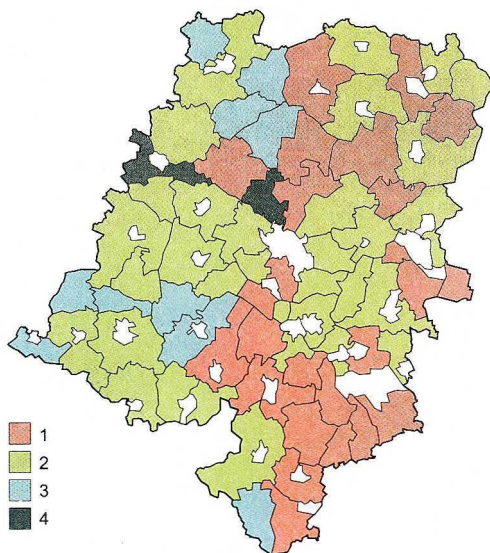
Ryc. 1. Syntetyczna miara poziomu rozwoju społecznego gmin wiejskich woj. opolskiego

Ryc. 3. Syntetyczna miara dynamiki przemian rozwojowych gmin wiejskich woj. opolskiego

Ryc. 4. Atrakcyjność migracyjna gmin wiejskich woj. opolskiego (migracje wewnętrzne)

Ryc. 5. Typologia gmin wiejskich woj. opolskiego według poziomu rozwoju gospodarczego, społecznego i dynamiki przemian

- Heffner K., 2007a, *Fundamenty procesu przemian aktywizujących na obszarach wiejskich*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, M. Kłodziński, M. Bład, R. Wilczyński (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 51-66.
- Heffner K., 2008, *Region migracyjny – migracje zagraniczne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] *Perspektywy demograficzne Śląska do 2030 r.*, A. Zagórska (red.). Studia i Monografie, z. 223, Politechnika Opolska, Opole, s. 147-168.
- Heffner K., Solga B., 1999, *Praca w RFN i migracje polsko-niemieckie a rozwój regionalny Śląska Opolskiego*. Stowarzyszenie Instytut Śląski – PIN w Opolu, Opole.
- Heffner K., Rauziński R., 2003, *Region migracyjny (wybrane aspekty demograficzne, społeczne i gospodarcze na przykładzie Śląska Opolskiego)*. Studia i Monografie, z. 152, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole.
- Heffner K., Rosner A., 2006, *Wybrane koncepcje i możliwości rozwoju obszarów wiejskich po dekadzie transformacji w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*, S. Sokołowska (red.). Uniwersytet Opolski, Opole, s. 9-112.
- Heffner K., Stanny M., 2007, *Zróżnicowanie gmin wiejskich ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju... op. cit.*, s. 153-164.
- Herbst W. (red.), 2007, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jończy R., 2008, *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej Opolszczyzny po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Konsekwencje w kontekście sytuacji społeczno-demograficznej i regionalnego rynku pracy*. Wojewódzki Urząd Pracy w Opolu, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Opole-Wrocław.

- Jończy R., Rokita D., 2009, *Migracje zagraniczne i zatrudnienie na obszarach wiejskich województwa opolskiego w kontekście światowego spowolnienia gospodarczego. Stan i tendencje. Raport z badań*. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole.
- Kapusta F., 1994, *Charakterystyka warunków produkcji rolnej – zarys monograficzny*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce... op. cit.*, Warszawa, s. 8-29.
- Kapusta F., Kłodziński M., Fałkowski Cz., 1994, *Problemy rolnictwa w układzie sektorowym*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce... op. cit.*, s. 68-93.
- Kłodziński M., 1994, *Wybrane elementy polityki rolnej w gospodarce rynkowej*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce..., op. cit.*, s. 100-119.
- Kłodziński M., 1994a, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na terenach wiejskich*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce..., op. cit.*, s. 119-129
- Kłodziński M., 2006, *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., Wasilewski A., Lidke D., 1998, *Rozwój demograficzno-gospodarczy w skali lokalnej*. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa.
- Malik K., 2005, *Rozwój kapitału ludzkiego przez realizację koncepcji sustainable development w wymiarze regionalnym*, [w:] *Kapitał ludzki w rozwoju regionu. Uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne*, K. Heffner i K. Malik (red.). Wyd. Instytut Śląski Sp. z o.o., Opole.
- Michalczuk T., Musioł S., 2008, *Kapitał ludzki i społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny w świetle nowej analizy instytucjonalnej*, [w:] *Kapitały ludzkie... op. cit.*, s. 60-73.
- Rajman J., 1962, *Rozwój ośrodków przemysłowych nad Małą Panwią*. Wyd. Śląsk, Katowice.
- Rajman J., 1976, *Wiejskie zespoły produkcyjno-osadnicze Opolszczyzny. Geneza i współczesne przeobrażenia*. Kwartalnik Opolski, nr 2, s. 18-28.
- Rauziński R., Słodra-Gwiżdż T., Szczygielski K. (red.), 2006, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Śląska. Szanse i zagrożenia*. PIN Instytut Śląski w Opolu, Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN, Opole.
- Rauziński R., Zagórska A., 2007, *Przemiany struktury demograficznej i społecznej ludności Śląska 1946-2002-2030*. Politechnika Opolska, Opole.
- Rosner A. (red.), 1993, *Rolnicy' 92 – rolnicy wobec zmian systemowych*. CBOS, Warszawa.
- Rosner A., 1994, *Potencjał ludnościowy województwa opolskiego i jego wykorzystanie*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce..., op. cit.*, s. 29-49.
- Rosner A., 2008, *Perspektywy rozwojowe obszarów wiejskich województwa opolskiego*, [w:] *Województwo opolskie regionem zrównoważonego rozwoju – foresight regionalny do 2020 roku. Kluczowe obszary badawcze i opisy scenariuszowe*, K. Malik (red.). Politechnika Opolska, Opole, s. 280-319.
- Rosner A., Stanny M., 2007, *Przyjęta struktura procesu badawczego poziomu rozwoju*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu... op. cit.*, s. 27-46.
- Solga B., 2002, *Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego*. Stowarzyszenie Instytut Śląski w Opolu, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Opole.
- Szewczyk M., 1994, *Analiza porównawcza rozwoju produkcji roślinnej w latach 1998-2005 – ranking województw*. Prace Komisji Naukowych PAN, Oddział w Katowicach.

- Szwiec P., 2006, *Samoorganizacje społeczności wiejskiej Opolszczyzny*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*, S. Sokołowska (red.). Uniwersytet Opolski, Opole, s. 153-161.
- Wieruszewska M. (red.), 2002, *Samoorganizacja w społecznościach wiejskich. Przejawy, struktury, zróżnicowania*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilczyński R., 1999, *Europejski program odnowy wsi – wykorzystanie doświadczeń Nadrenii – Palatynatu i Dolnej Austrii*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 3.
- Wilczyński R., 2000, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – doświadczenia województwa opolskiego*. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
- Wilczyński R., 2002, *Odnowa wsi jako metoda wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 425-441.
- Wilczyński R., 2004, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Fundacja Fundusz Współpracy – Program Agro-Info, Poznań.
- Wilkin J., 2008, *Ewolucja społeczno-ekonomicznych podstaw legitymizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, M. Drygas, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 25-42.
- Wroniecki M., 2000, *Wybrane dane charakteryzujące rolnictwo w województwie opolskim*. Oprac. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole.
- Zagórska A (red.), 2008, *Perspektywy demograficzne Śląska do 2030 r*. Studia i Monografie, z. 223, Politechnika Opolska, Opole.